

Zgodovinopisje literarne zgodovine

John Neubauer

Univerza v Amsterdamu
J.Neubauer@uva.nl

Literarne zgodovine predstavljajo vrsto modernega diskurza, ki se je pojavil v zgodnji romantiki ob koncu 18. stoletja kot nepogrešljiv element profesionalizacije literarne vede. Vzpon organskih teorij literature in kulture se pogosto povezuje z romantiko in še posebej s Samuelom Coleridgeem, vendar še vedno ne razumemo povsem, kako je romantično zgodovinopisje izkoristilo nesoglasja v bioloških teorijah druge polovice 18. stoletja. Nekatere nedavne raziskave so v odgovor na koncentrirane in dolgotrajne napade 20. stoletja na organicistične predpostavke literarne zgodovine skušale zapustiti tradicionalna načela.

Ključne besede: literatura in zgodovina / literarna zgodovina / zgodovinopisje / romantika / organicizem / nacionalna identiteta

UDK 82.0:930.85

Literarna zgodovina se je ugnezdila med zgodovino in zgodovinsko fikcijo. Čeprav literarna zgodovina po priljubljenosti in akademskem statusu ni mogla tekmovati z drugima dvema, je močno oblikovala identiteto nacionalnih skupin 19. stoletja s kanonizacijo nacionalnih piscev in njihovih del ter z dodeljevanjem statusa pristnosti starim legendam in mitom kot odsevom pretekle narodove slave. Literarne zgodovine, ki so jih v veliki meri uporabljali v šolah in na univerzah, so namreč postale pomemben dejavnik v oblikovanju narodove samopodobe.

Literarna zgodovina je metafore in pripovedne oblike na prehodu iz 18. v 19. stoletje prevzela z dveh različnih področij: 1.) epske in dramske pripovedi, ki so bile predmet literarne zgodovine, in 2.) zgodovine živih organizmov, ki jo je v drugi polovici 19. stoletja razvila nova biologija. Ta članek je predvsem študija biološke metafore, ki smo jo doslej dokaj ignorirali, če jo primerjamo s prvo kategorijo, ki jo danes ponavadi obravnavamo kot »veliko pripoved« (*grand récit*).

I

Če upoštevamo pisanje Haydena Whitea in drugih, ki trdijo, da vsako pisanje zgodovine uporablja metafore in pripovedne oblike, potem so si

literarne zgodovine, še posebej v Vzhodni Evropi, te izposojale pri zgodovini živih organizmov. Organicistično ideologijo, na kateri so osnovane tovrstne literarne in druge zgodovine, se pravično, a pogosto naključno kritizira. Organicizem, kot ga imenujem, ima več obrazov. Natančneje, biološke metafore so v literarnih zgodovinah odigrale na eni strani pozitivno in osvobajajočo vlogo, saj so legitimirale zgodovinske spremembe, na drugi strani pa so lahko temu tudi nasprotovale, ko so organsko formo in rast predstavljale kot kvazi naravna zakona literature, umetnosti, kulture in zgodovine človeštva. Ravno enačenje razvoja kulture in narave pa je bilo tarča sodobnih kritik.

Preden začnem obravnavati specifične literarnozgodovinske probleme, naj na kratko predstavim »organicizem«, ki se je uporabljal v obravnavah različnih vidikov umetnosti. Literarne (pa tudi muzikološke in umetnostnozgodovinske) študije so prevzele biološki ciklus rojstva, razvoja, upada in smrti ne le v zvezi z življenjem umetnikov, temveč tudi v zvezi z literarnimi obdobji in gibanji ter mnogimi drugimi začasnimi procesi v umetnosti. Še več, organicizem ima poleg diahrona razsežnosti tudi strukturni pomen; namiguje na to, da so deli celote med seboj »organsko« povezani in da vsi jasno izražajo, sicer v različnih oblikah, žarišče oz. bistvo celote. Vsi poznamo »organsko povezanost«, ki so jo literarni zgodovinarji do nedavnega pripisovali vsakemu uspešnemu umetniškemu delu, življenju in delu avtorjev, pa tudi periodičnim konceptom literarne zgodovine, kot so barok, romantika in realizem. Holistične pristope so ostro kritizirali dekonstrukcijski misleci in Michel Foucault, ki je organicizem duhovne zgodovine skušal zamenjati s svojim pojmovanjem *epistem*. Vendar se, kot sem že pisal drugje, Foucaulteva filozofija zgodovine in drugi napadi na organicizem niso mogli znebiti ostankov organicistične ideologije.

Bolj tehnični prispevek biologije k nastajajočemu žanru literarne zgodovine je bil posledica obrata od mehanskega modela *preformacije* k *epigenetskemu* modelu, ki je vsakemu organizmu pripisal njegovo lastno življenjsko silo. Teorija *preformacije* (*Einschachtelung* ali *emboïtement*) predpostavlja, da so vsi nasledniki prisotni že v najstarejšem predniku ali tvorcu. Na koncu 18. stoletja je preformacijo zamenjala teorija *epigeneze*, ki je predpostavljala, da razvoj ni že vnaprej določen, temveč je posledica notranje sile vsakega organskega bitja. Čeprav so tej novi teoriji nasprotovali pomembni fiziologi, npr. Lazzaro Spallanzani in Albrecht von Haller zaradi njenega materialističnega potenciala, so fiziologi in filozofi naslednje generacije izpopolnjevali razumevanje, po katerem imajo organska bitja v lasti nekakšno prirojeno silo. Charles Bonnet je na primer ločil dve različici in ju poimenoval s pojmomoma, ki sta se nedavno ponovno pojavila v humanistiki. Gre za vprašanje, ali je bil razvoj povsod (*dissémination*) ali pa smo vsi potomci Adama

in Eve (*mise-en-abîme*). Caspar Friedrich Wolff, vodilna osebnost v razvoju epigenetske teorije, je trdil, da vsa bitja vsebujejo *vis essentialis*. Friedrich Blumenbach je to silo preimenoval v *Bildungstrieb*, medtem ko je Herder, sklicujoč se na Blumenbacha, trdil, da življenje vseh živih bitij oblikuje več prirojenih sil (prim. Müller-Sievers).

Teorije o prirojenih življenjskih silah so več kot očitno vplivale na romantično in idealistično filozofijo. Nekateri kritiki so nedavno trdili, da epigeneza oblikuje osnovo ali izhodiščno točko za teorije samorazvoja. Še več, menili so, da je igrala ključno vlogo pri pojavu idealizma in romantike. Za zdaj bi rad na konkretnem primeru pokazal, kako je novi epigenetski model deloval na eno izmed prvih literarnih zgodovin, in sicer na predavanju Augusta Wilhelma Schlegla o evropski drami iz leta 1811. Schlegel je v enem izmed svojih znamenitih odlomkov nasprotoval doktrini Johanna Joachima Winckelmanna, da morajo moderne umetnosti posnemati klasične. Po Augustu Wilhelmu sta Shakespeare in Calderón enakovredna antičnim avtorjem, čeprav nista sledila njihovim dramaturškim pravilom. Omenjena avtorja sta uporabila oblike, ki so izhajale iz njune lastne snovi in obdobja, namesto da bi slednjima mehanično vsilila antične oblike (kar bi ustrezalo biološki preformaciji). Prav to »notranje določeno« obliko ima Schlegel za organsko. V tem smislu, organska oblika kaže znamenja avtonomije in samoorganizacije. Če prevedemo epigenetsko biološko načelo v načelo zgodovine gledališča, mora vsaka doba tako rekoč »od znotraj« razviti svoje dramske oblike:

[...] duh poezije je večer, vendar prehaja skozi različna telesa in vsakič, ko se človeško utelesi, mora ustvariti novo telo, si mora zgraditi telo, ki je zaradi obdobjnih sprememb oblikovano drugače. Oblike se spreminjajo s smerjo pesniške senzibilnosti; označevati nove poetične oblike s starimi žanrskimi oznakami in jim v skladu s tem soditi, to pomeni skrajno nedopustno zlorabo slovesa, ki se drži klasičnega starega veka. Nikomur ne bi smel soditi tisti, ki za to nima pristojnosti. Sprejemamo idejo, da večina dram angleških in španskih pesnikov niso niti tragedije niti komedije v klasičnem pomenu teh besed, toda predstavljajo romantično dramatiko. (*Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur* 2 112) ¹

Čeprav zgornji odlomek ne omenja epigeneze eksplicitno, njegova biološka prisodobna izhaja iz epigenetskega prepričanja, da se vsak organizem razvije iz notranjega načela in ne iz načela, ki bi ga nasledil po svojih prednikih, kar so do konca 18. stoletja zagovarjali preformatisti. Kot je dejal Schlegel, angleške in španske dramatike ni pošteno soditi z merili, ki izhajajo iz antičnih tragedij in komedij; duh poezije oplodi vsako obdobje drugače, s čimer ustvari nove umetniške oblike. Metaforika je lahko romantična in sanjava, vendar je odvisna od biološkega diskurza: literatura se ohranja ob pomoči epigeneze (z vedno novimi generacijami modernih), in

ne z mehanično preformacijo, zato se lahko oba žanra in nacionalne literarne kulture svobodno razvijajo, ne da bi jih pri tem ovirale kanonizirane oblike tradicije. Biološka prisposoba ni omejevalna, temveč osvobajajoča, saj literaturi omogoča gibanje skozi stoletja in prek nacionalnih meja.

II

Liberalni in antidogmatski pristopi k literarni zgodovini so se spremenili v zgodnjem 19. stoletju, kakor jasno kaže naslov serije predavanj *Geschichte der alten und neuen Literatur* (*Zgodovina stare in nove literature*), ki jih je imel Friedrich Schlegel na Dunaju leta 1812. Odločilen zgodovinski dogodek, ki je vplival na njihov nastanek, je bila vojna proti Napoleonu, ki je leta 1812 dosegla svoj vrhunec. Kot je zapisal Hans Eichner, je do leta 1812 Schlegel iz »sodobnika Fichteja postal katolik, privrženec francoske revolucije ji je začel nasprotovati, evropski svetovljan je postal nemški rodoljub in občudovalec Svetega rimskega cesarstva nemškega naroda«. Presenetljivo je, da so ta predavanja, ki so močno podpirala državo in status quo, skorajda postala predmet cenzure. Univerza je namreč menila, da so nepotrebna, policija je zavrnila pritožbo in šele cesar je z osebnim posredovanjem Friedrichu zagotovil potrebno dovoljenje pod pogojem, da se predavanja izvedejo v navzočnosti policista. Na koncu so bila predavanja, ki jih je Friedrich izvedel med 27. februarjem in 30. aprilom 1812, pravi hit.

Schleglovo novo katoliško, konservativno in nacionalistično stališče je vidno v njegovem posvetilu Metternichu, v katerem pravi, da je želel premostiti globok prepad med literarnim in intelektualnim svetom na eni strani in »praktično realnostjo« na drugi. Njegov namen je bil pokazati, »da lahko narodova duhovna kultura (*Geistesbildung*) odigra odločilno vlogo celo v velikih globalnih zadevah in usodah narodov.« Literatura zanj ni bila le zabava ali kopija »dejanskega sveta«, temveč tudi politična sila.

Schlegel je v uvodu in prvem predavanju še podrobneje določil svojo nalogo. Politične voditelje je želel prepričati, da je literatura bistvo (*Inbegriff*) intelektualnega življenja naroda, čeprav je hkrati priznaval, da so bili akademiki in pisci tradicionalno izolirani od višjih razredov in drugih pripadnikov naroda. Delitve znotraj umetniškointelektualne kulture same in ločitev te od ljudi so najbolj ovirale razvoj splošne nacionalne kulture, vendar je, kot je trdil Schlegel, 18. stoletje Nemčiji in drugim evropskim narodom prineslo oživitvev »nacionalnega duha«. Zanj je to v praksi pomenilo, da mora literatura služiti državi in povečevati narodovo preteklost:

Za narodov nadaljnji razvoj in celo njegov duhovni obstoj je z zgodovinske perspektive, ki ljudi sodi na podlagi njihove vrednosti, najbolj pomembno, da ljudstvo

ohrani tiste velike nacionalne spomine svojih daljnih začetkov, ki ponavadi izginejo. Poglavitna naloga poezije je, da te spomine ohrani in jih povečuje. Nacionalni spomini, ki sestavljajo najčudovitejši del ljudske dediščine, predstavljajo prednost, ki je ni mogoče nadomestiti. In če se narod 'oplemeniti', dvigne v svoji samozavesti zaradi velike preteklosti in svojih spominov na predzgodovinski čas, če torej razvije poezijo, se bo dvignil na višjo raven tudi v naših očeh in sodbi.« (*Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe* 6 15 f)

III

Na drugih mestih sem pokazal, kako je Schleglova konservativna in nacionalistična koncepcija literarne zgodovine v 19. stoletju postala dominantna. Tukaj naj na podlagi nekaterih primerov le pokažem, da se je organicistična nacionalna literarna zgodovina nadaljevala tudi v 20. stoletju. Kot primere sem izbral tekste velikega romunskega polihistorja in politika Nicolaeja Iorga, njegovega mlajšega kolega Naeja Ionescuja in hrvaškega literarnega zgodovinarja Branka Vodnika.

Iorga je v svoji *Zgodovini romunske literature 18. stoletja* (1901) in pozneje trdil, da se je romunska literatura razvila *organsko* in *spontano*, in sicer iz lokalnih tradicij in narodopisja, pa tudi iz daških, starorimskih in bizantinskih virov. V *Bizancu po Bizancu* (1935) je tako skušal pokazati, kako so romunski kmetje ohranili daško kulturo in starorimske običaje. Menil je celo, da so kmetje, ki jih je našel v pokrajini Hunedoara, Dačani:

tukaj živijo pravi Dačani, novi Dačani, stari 2000 let, ki s seboj nosijo znamenje svoje zmage, medtem ko se je jezik antičnih Rimljanov že davno sesul v prah. Tukajšnji kmetje so res Dačani, trdi in zadržani ljudje s svojo starodavno navado, da dajo vsakomur, kar mu gre, z občutkom svoje lastne pravičnosti. (*Válogatott írások* 167–69)

Medtem ko je Iorgajev organicistični nacionalizem vključujoč in ekspanziven (ker vključuje celotno nerimsko tradicijo), je nacionalizem njegovega mlajšega rojaka Naeja Ionescuja izključujoč. Ionescu je tako kot mnogi populist v drugih državah nasprotoval kozmopolitskemu duhu velikih mest, še posebej Bukarešte. Ta se je po njegovem mnenju od drugih razlikovala po »pomanjkanju narodnih korenin« (bodite pozorni na biološko metaforo!) in »izgubi stika« z vsem tradicionalnim, z vzhodno pravoslavno cerkvijo in ljudsko tradicijo na podeželju (Ionescu 146–48). Predlagal je celo, da bi zaprli romunske meje ter tako izključili Romunijo iz svetovne politike in jo obvarovali pred tujimi vplivi (287).

Na podlagi teh primerov bi lahko sklepali, da je organicizem vedno povečeval kmete in tradicionalne vrednote podeželja. To je v večini pri-

merov res, vendar bo moj zadnji primer pokazal, da je organicizem lahko služil različnim ideologijam. V hrvaški literarni zgodovini Branka Vodnika središče ni več podeželje, ampak mesto, natančneje, dalmatinska mestna državnica. Vodnikov organicizem je izključujoč tako kot Ionescujev, vendar je Vodnik izključil tisto, kar je Ionescu imel za srce organizma. Nenad Ivić je poudaril, da je Vodnik v svoji *Zgodovini hrvaške literature (Povijest hrvatske književnosti)* (1913) želel orisati »organski razvoj naše stare književnosti« (4). Pod »organskim razvojem« je razumel izključitev vsega, kar je dajalo videz heterogenosti, kot na primer glagolitska književnost, ki ni bila specifično hrvaška. Vodnik zato začetek prave hrvaške književnosti umešča v obdobje razcveta humanizma in renesanse v svobodnih dalmatinskih mestnih državnicah. Hrvaški nacionalni prostor razume kot organsko povezan in mu pripisuje enak obseg, kot ga je imel v začetku 20. stoletja. Vodnik je po Ivićevem mnenju ignoriral morebitne razdore in razlike med mesti in njihovimi okolji, med Dalmacijo, ožjo Hrvaško in Slavonijo, med Dubrovnikom in preostalimi dalmatinskimi mesti, med jeziki in dialekti ali med vrstami pismenosti in književnosti. Junak Vodnikove zgodovinske pripovedi je nespremenljiv subjekt brez notranjih razpok ali protislovij, tj. hrvaški narod, skrčen na svojo prvobitno obliko mestne državnice.²

IV

Vodnik je svojo *Zgodovino hrvaške književnosti* objavil leta 1913, pred začetkom prve svetovne vojne in dolgim obdobjem, v katerem so postale organicistične literarne zgodovine – in literarne zgodovine nasploh – sumljive. Spomnimo se samo vzpona ruskega formalizma med vojno in po njej, dominacije nove kritike med obema vojnoma in pozneje ter prihoda strukturalizma in poststrukturalizma v desetletjih po letu 1950. Iz te že znane zgodbe naj izpostavim delo Rolanda Barthesa *Zgodovina ali literatura? (Histoire ou littérature?)*, napisano leta 1950, ki je bilo kasneje vključeno v njegovo knjigo o Racinu (1963), *Arheologijo vednosti (Archéologie du savoir)*, 1972) Michela Foucaulta in njegov polemični komentar lastne zgodovinske konstrukcije v *Besedah in rečeh (Les mots et les choses)*, 1966), ki predstavlja najostrejši napad na predpostavke organicističnega zgodovinopisja.³

Zaradi poststrukturalističnih, foucaultevskih in dekonstruktivističnih napadov na predpostavke organicističnih tradicij so v zadnjem času nastali novi poskusi literarnih zgodovin, ki prestopajo meje pripovedi, znanstvenih disciplin in nacionalnih/kulturnih prostorov ter tako eksplicitno ali implicitno ukinjajo načela organske enotnosti. Od teh novih zgodovin jih tukaj lahko omenim le nekaj. Francoske literarne zgodovine, ki jih skupaj s

skupino akademikov piše Denis Hollier, se izogibajo uporabi pripovednih konvencij. Veliko pripoved (*grand récit*) v teh delih nadomešča veliko število esejev, pri čemer je vsak od njih vezan na določen datum, ki označuje literarni ali politični dogodek. Meje znanstvenih disciplin najdosledneje brišejo raziskave, ki sledijo načelom novega historicizma, medtem ko nacionalne in kulturne meje brišejo regionalne študije, kakršna je *Zgodovina literarnih kultur v Vzhodni in Srednji Evropi* (*History of the Literary Cultures in East-Central Europe*), ki sva jo uredila skupaj z Marcelom Cornis-Popeom, ter novi poskusi pisanja transkulturnih in globalnih literarnih zgodovin, ki jih ureja Gunilla Lindberg-Wada. Koliko so uspešni v svojih prizadevanjih po formiranju radikalno novih načinov pisanja literarne zgodovine, bo pokazal čas, temeljita razprava o teh vprašanjih pa bo morala počakati na kakšno drugo priložnost.

Prevedel Nenad Senić

OPOMBE

¹ [Hieraus leuchtet ein, daß] der unvergängliche, aber gleichsam durch verschiedene Körper wandernde Geist der Poesie, so oft er sich im Menschengeschlechte neu gebiert, aus den Nahrungsstoffen eines veränderten Zeitalters sich auch einen anders gestalteten Leib zubilden muß. Mit der Richtung des dichterischen Sinnes wechseln die Formen, und wenn man die neuen Dichtarten mit den alten Gattungsnamen belegt, und sie nach deren Begriffe beurtheilt, so ist dieß eine ganz unbefugte Anwendung von dem Ansehen des classischen Alterthums. Niemand soll vor einer Gerichtsbarkeit belangt werden, unter die er nicht gehört. Wir können gern zugeben, die meisten dramatischen Werke der englischen und spanischen Dichter seyen im Sinne der Alten weder Tragödien noch Komödien: es sind eben romantische Schauspiele. (*Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur* 2: 112)

² Tukaj naj omenim le povojno ukrajinsko razpravo o tem, kaj naj sestavlja veliko nacionalno literaturo, tj. literaturo »ljudi za ljudi«. Jurij Šerek je kot kriterij predlagal »nacionalni« ali »nacionalnoorganski« stil, ki naj bi izražal specifično ukrajinsko izkušnjo in duha. (prim. Grabowicz).

³ O Foucaultevih pogledih na literarno zgodovino glej *Foucault and Literature* Simona Duringa in moja dva članka: "Foucault's Voices" in "Can Foucault save Literary History?" V slednjem razvrščam njegove razprave o literaturi v tri kategorije: 1.) Foucaulteva natančna branja določenih literarnih besedil, 2.) prostor in funkcija literarnih besedil v Foucaultevih analizah zgodovine, in 3.) Foucaulteva (meta)kritika zgodovinopisja. Seveda je ironično, da je njegova epistemska zgodovinska struktura v *Besedah in rečeh* nekoliko podobna organicističnim zgodovinam, čeprav naj bi izpostavila prelome namesto neprekinjenega razvoja epistem.

LITERATURA

- Barthes, Roland. "Histoire ou littérature?" v *Sur Racine*. Paris: Seuil, 1963. 136–57.
- During, Simon. *Foucault and Literature. Towards a Genealogy of Writing*. London, New York: Routledge, 1992.
- Foucault, Michel. *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2001.
- Foucault, Michel. *Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard, 1966.
- Hollier, Denis et al. *A New History of French Literature*. Cambridge: Harvard University Press, 1989.
- Hollier, Denis et al. *De la littérature française*. Paris: Bordas, 1993.
- Grabowicz, George G. "Paradoxical Renaissance Abroad: Ukrainian Émigré Literature, 1945–1950." *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Amsterdam: Benjamins, 2006. 2: 413–27.
- Ionescu, Nae. *Roza vînturilor: 1926–1933* (In the Crosswinds: 1926–1933). Ed. Mircea Eliade. 1937. Bucharest: Vînturilor, 1990.
- Iorga, Nicolae. *Byzance après Byzance*. Bucharest: Institute d'études byzantines, 1935. Trans. Laura Treptow as *Byzantium after Byzantium*. Iași and Portland: The Center for Romanian Studies: Romanian Institute of International Studies, 2000.
- Iorga, Nicolae. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (History of Romanian Literature in the Eighteenth Century). 2 zvezka. Bucharest: Minerva, 1901.
- Iorga, Nicolae. *Válogatott Írások*. Bucharest: Kriterion, 1971.
- Ivić, Nenad. "Thinking up the Canon of Croatian Literary History, 1900–50." *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer. Zv. 3. Amsterdam: Benjamins, 2007, v pripravi.
- Lindberg-Wada, Gunilla, ed. *Literary History: Towards a Global Perspective*. 4 vols. Berlin: de Gruyter, 2006.
- Lindberg-Wada, Gunilla, ed. *Studying Transcultural Literary History*. Berlin: de Gruyter, 2006.
- Müller-Sievers, Helmut. *Self-Generation. Biology, Philosophy, and Literature Around 1800*. Stanford: Stanford University Press, 1997.
- Neubauer, John. "Foucault's Voices." *Configurations* 7 (1999): 137–51.
- Neubauer, John. "Can Foucault Save Literary History?" *History, Technology, and Identity after Foucault*. Ed. Paul Allen Miller and Martin Donougho. Special issue of *Intertexts* 6.1 (2002): 60–73.
- Schlegel, August Wilhelm. *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*. 1811. 2 vols. Ed. Giovanni Vittorio Amoretti. Bonn: Kurt Schroeder, 1923.
- Schlegel, Friedrich. *Geschichte der alten und neuen Literatur. Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1812*. 2 zvezka. 1815. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Zv. 6. 1961.
- Schlegel, Friedrich. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Hg. Ernst Behler. 35 zvezkov. Paderborn, Schöningh, 1958–.
- Vodnik, Branko. *Povijest brvatske književnosti. Knjiga I: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 1913.